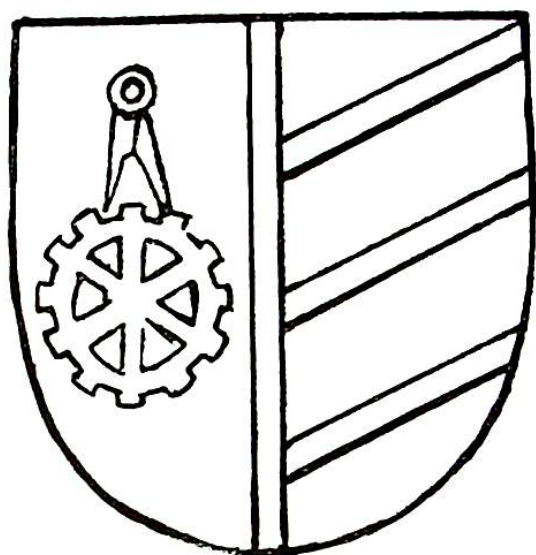

JAROSLAVA PAULUSOVÁ

Mlýny a vodní díla na Jedlovském potoce. Příspěvek k regionálním dějinám Dušejovska

Znak mlynářského cechu

Znak je rozdělen na dvě pole. V levém, modrém, je stříbrné paleční kolo a nad ním zlaté rozkročené kružítko. V pravém, bílém, jsou tři šikmé červené pruhy.

Vydáme-li se údolím našich vodních toků, zaujmou nás nepochybně osamělá stavení na nich. Museli bychom se však vrátit nejméně o půl století zpátky, abychom zaslechli klapot jejich mlýnských strojů nebo drkotání vozů, vezoucích obilí k semletí. Doba vodních mlýnů je nenávratně pryč. Mají však své opodstatněné místo v dějinách venkovského života a v dějinách výroby vůbec.

„Celé dějiny vývoje strojů se dají sledovat na dějinách obilních mlýnů,“ napsal K. Marx v Kapitálu. Přirovnává význam mnohostranně využitelného mlýna v období feudalismu k parnímu stroji, nositeli průmyslové revoluce novověku. Byl to stroj, se kterým se lidé setkávali ve svém každodenním životě: mlel obilí, řezal dřevo, poháněl měchy, lisoval olej, drtil křemen a rudu, valchoval sukno, stal se prostě neodmyslitelnou součástí života.

V našem pojednání si chceme všimnout mlýnů a k nim přináležejících vodních děl (stoup, olejen, pil, šindelek aj.) na Jedlovském potoce. Chceme zachytit nejstarší doklady jejich existence, jejich sepětí s hospodařením okolních vesnic, zdokonalování jejich technického vybavení, dobu rozvoje i okolnosti jejich zániku. Všimneme si i mlynářských rodů, z nichž některé hospodařily na mlýně přes 200 let.

Všechny mlýny na Jedlovském potoce byly stavěny na svrchní vodu. Voda se na vodní kola přiváděla náhonem. Pokud nebyl hned nad mlýnem rybník, stavěl se na potoce jez, kterým se zvyšovala vodní hladina a tím i průtok vody náhonem na kolo, aby mlýn mohl pracovat.

Mlýnské zařízení má tři hlavní součásti:

1. poháněcí ústrojí — vodní kolo
2. převodové zařízení — hřídele, palečná soukolí a palcové převody, převádějící pomalý pohyb vodního kola v rychlý rotační pohyb mlýnských kamenů
3. pracovní ústrojí — mlýnské kameny

Mlýny na Jedlovském potoce byly „staročeského složení“. Jednotlivé části složení byly zhotovovány téměř výhradně ze dřeva, což kladlo vysoké nároky na řemeslnou zručnost samotných mlynářů nebo specializovaných sekerníků.

Z násypného koše padalo obilí pohyblivým dnem (korčákem) otvorem v lubu a v horním kameni (běhounu) mezi mlecí kameny. Při mletí se otáčel jen svrchní běhoun, spodní kámen byl upevněn na podlaze v dřevěném věnci. Vyčnívající spodní část dolního kamene a celý běhoun objímal lub, který nedopustil, aby se melivo rozbíhalo a prášilo se.

Mlecí zařízení bylo spojeno s vysévacím ústrojím tzv. pytováním (hasačertem). Rozemletý obilní šrot propadával otvorem v lubu do vlněného pytlíku v moučnici, kde se trhavým pohybem vyséval. To byl onen známý klapot českých mlýnů. Prosátá mouka se hromadila v moučnici, odkud se odebírala postranním otvorem opatřeným šoupátkem.

Nejstarší mlýnské kameny byly přírodní. Zpočátku se zhotovovaly z křemičitých pískovců a potřebná hrubost se udržovala křesáním. Později se osvědčily tzv. francouzské kameny ze sladkovodních křemenců. Jejich výhodou byla tvrdost spojená s pórovitostí, póry se po odemletí samy obnovovaly. Nakonec přišly kameny umělé (umělecké), vyrobené z kamenné drti, zejména z kusů francouzského kamene, lité do formy a spojované pojídlem. Tento kámen byl stále ostrý a neubýval tak rychle.

Tlak a rychlost (tj. počet obrátek) kamenů měly vliv na jakost mouky. Pískovcové kameny byly měkčí než francouzské, nesnesly tak velký tlak, což nahrazovaly větším počtem obrátek. Mlely černější mouku než kameny francouzské.

Nakonec přišlo další zlepšení — válcové stolice, které přispěly k zániku „českých“ mlýnů. Velká mlecí plocha kamenů, větší ohřívání a přílišné a náhlé drcení dávaly vždy tmavší mouku než válcové stolice. Naproti tomu mlecí plocha válců byla nepatrná, také oteplení bylo malé a melivo se drtilo jen kratičký okamžik. Válcové mlýny dávaly stále žádanější bílou mouku, a protože měly i větší výkon, nakonec převládly.

Téměř při každém mlýně bývala pila, aby bylo dokonale využito energie vodních kol. Pomocí palcových převodů a ojnice s klikou se přenášel a přeměňoval rotační pohyb pilního kola v kmitavý pohyb pily „jednušky“. Byla to dřevěná jednolistová pila, odřezávající postupně z klády po jednom prkně nebo fošně. Později přibýly „katry“ s více listy. K pile zpravidla patřila i šindelka, vyrábějící ve své době nejrozšířenější střešní krytinu — šindel.

Obdobně se využívalo vodního kola pro zřízení stoup. Palce na hřídeli vodního kola nadzvedávaly dubové trámce, které volným pádem padaly do stoupy, kde tloukly ječmen na kroupy, drtily lněné semeno pro další zpracování v olejích, roztloukaly hrušky na prachandu a měli jsme u nás i stoupy na drcení křemene pro potřebu mirošovské skelné huti. Při mirošovském mlýně č. 11 byla i valchovna kůží. Valcha mívala dřevěný žlab, do kterého se vložily kůže a zalily se valchovacím roztokem. Valchování se dalo úderem trámů stoupy. V místní kronice je zápis, že po valchování byly přes nedaleké mirošovské pastviště nataženy provazy, na kterých se kůže sušily.

Klasický pohon vodních kol byl na některých našich mlýnech nahrazen ve 20. nebo 30. letech tohoto století turbinou. Ale to už se nachýlil i jejich čas a čekal je neodvratný zánik. Změnily se hospodářské a společenské poměry. Kapacitu malých mlýnů převzaly velké tovární mlýny s moderním strojovým zařízením. Nebylo potřeba olejen, stoup, valchoven ani šindelek. Přežívaly ještě pily, které řezaly prkna a trámy pro potřebu živnostníků, hospodářů a stavebníků v okolí.

Krátce po znárodnění v roce 1948 byl na všech vodních dílech na Jedlovském potoce ukončen provoz. Dnes je v provozu pro veřejnost pouze jediná pila Schoberova, a to pro potřeby JZD Svornost Dušejov.

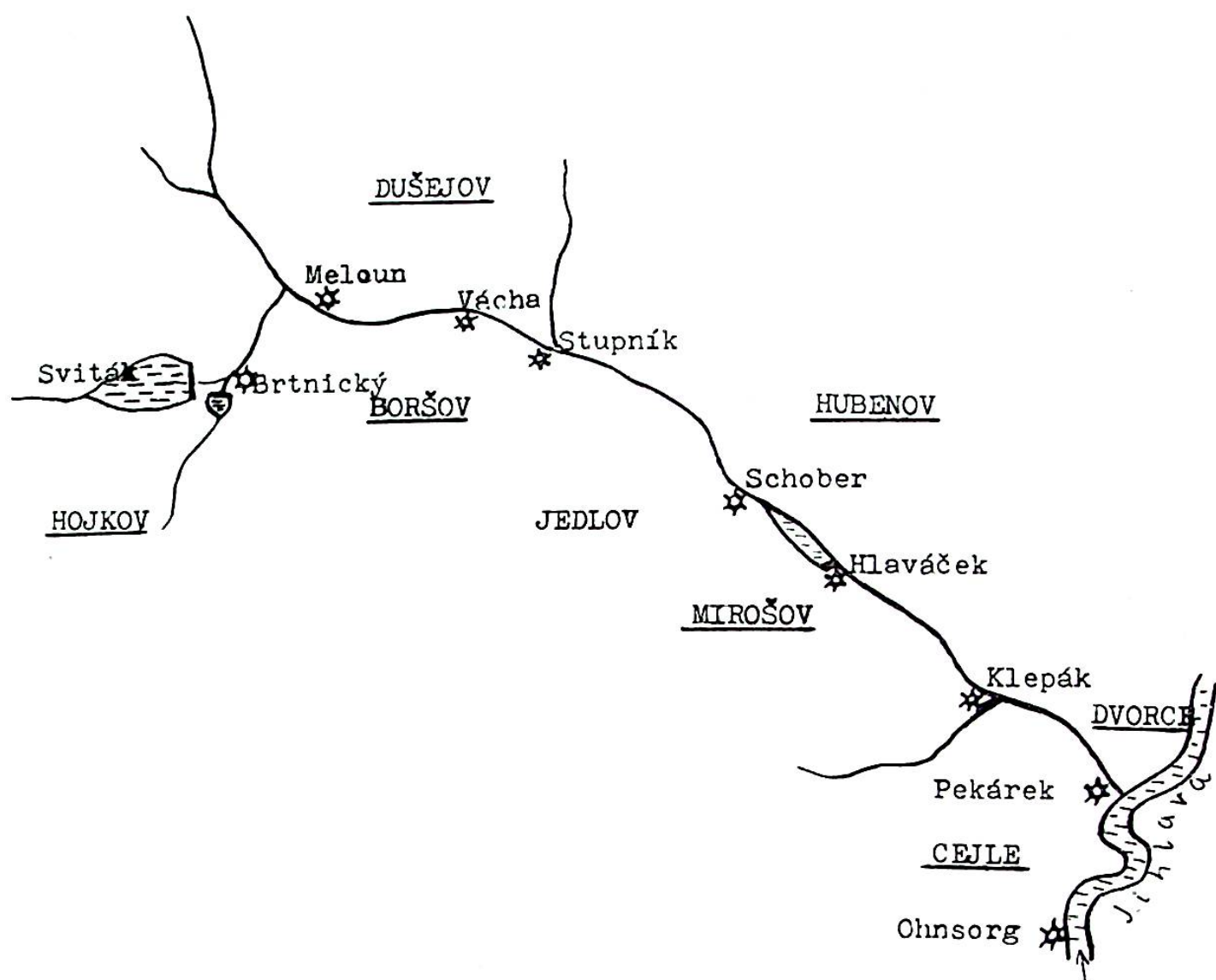
Charakteristika toku a povodí Jedlovského potoka

Jedlovský potok je tokem 6. řádu kategorie vodohospodářsky významných toků a levostranným přítokem řeky Jihlavy v obci Dvorce. Pramení na Českomoravské vrchovině v lesnaté oblasti zvané Panský les, blízko obce Opatova, západně od okresního města Jihlavy. Pramení v nadmořské výšce 665 m a stéká z vrchů směrem jihovýchodním přes katastry obcí Dušejov, Boršov, Hubenov, Mirošov, Cejle a Dvorce. Dva největší přítoky z pravé strany vedou od obcí Hojkov a Milíčov, někdy jsou nesprávně považovány za prameny Jedlovského potoka.

Celková délka Jedlovského potoka je 10,8 km. Povodí má nepravidelný tvar a jeho celková plocha je 27,8 km². Průměrné roční srážky za poslední období činí 660 mm, průměrný roční průtok vody v potoce je 0,15 m³/sec a teplota vody 7 °C.

V povodí Jedlovského potoka je v současné době celkem 6 rybníků, z nichž největší je Sviták pod obcí Hojkov o rozloze 12 ha. Přímo na toku leží dnes pouze jediný, Hlaváčkův rybník o rozloze necelé 3 ha. Když tento stav rybníků srovnáme s dobou nedávno minulou, zarazí nás velký úbytek rybníků. Podle stabilního katastru z let 1828—1838 měly obce Hojkov a Boršov (tvořily jednu poliickou obec) 18 rybníků, Dušejov také 18 rybníků a rybníčků, Hubenov 11 a Mirošov 9 rybníků. Mnohé z nich byly sice malé, ale i ony zlepšovaly vodní režim krajiny.

Přehled mlýnů na Jedlovském potoce od horního toku po ústí do řeky Jihlavy

Mlýn č. 35 v Hojkově, zvaný „Hnídkův mlýn“ nebo „Brtnického mlýn“

Hojkovský mlýn leží na přítoku Jedlovského potoka od Milíčova a Hojkova v jeho horním toku. Na přítoku jsou 2 velké rybníky — Sviták a obecní hojkovský rybník, pod nímž se mlýn č. 35 nachází. Rybníky i obec patřily v minulosti k arcibiskupství pražskému, k novorychnovskému panství. Na odběr vody z rybníků měl hojkovský mlynář „vydržené“ vodní právo, po vydání vodních zákonů v r. 1870 upravené těmito zákony. Rybníky zaručovaly mlýnu dostatek vody, což byla velká výhoda pro hospodařící mlynáře, mohli se rozmáchnout k většímu provozu.

Tento mlýn je bezpečně doložen od r. 1674, kdy je na něm uveden Ondřej Točík. (Točíkové byli v té době a nepřetržitě i později na mlýně v Maršově.) Roku 1705 hospodaří na mlýně Ondřej Brtnický a po něm další generace rodu Brtnických až do zániku mlýna. Po Ondřejovi převzal mlýn Matěj Brtnický, který však brzy zemřel. Ovdovělá mlynářka se provdala za Pavla Zemana (Zemanův mlýn byl sousední po vodě), který „...mnoho při tomto mlýně zlepšil a taky stupník, jenž prve zkažen byl, zase zlepšil a znovu vystavěl...“ (zápis

v grunt. knize). Už tehdy ke mlýnu patřila pila a ve stavení asi 50 m pod mlýnem ještě stupník a olejna.

R. 1749 převzal mlýn Karel Brtnický, řečený Hnídek, a od té doby nese mlýn označení „Hnídkův mlýn“. Josefínský katastr uvádí dalšího majitele — Matouše Brtnického, kterému patří mlýn, pila, stupník a pozemky. V zápisech se už hovoří o mlýně č. 35 a gruntovní chalupě č. 33. Obojí převzal r. 1800 Karel Brtnický, ale protože by „... tímto způsobem 2 grunty držeti musel, tak z ohledu, že žádný poddaný ze dvou selských statků pozůstávajících práv držeti nesmí, nýbrž jeden připadati jedinému jest...“ (zápis v grunt. knize), došlo mezi bratry k rozdělení majetku. Karel získal gruntovní chalupu č. 36 se stupníkem a bratr Jakub mlýn a pilu s většinou pozemků. Na něho přešly i povinnosti vůči vrchnosti — daně, 13 dní pěší roboty a odvod popela do vrchnostenské flusárny.

Jakub se oženil s Annou Norkovou, dcerou mlynáře z České Vyskytné. Brzy však zemřel, zůstaly nezletilé děti a mlýn bez hospodáře. Vdova Anna se znovu provdala za Leopolda Poláčka, kterého uvádí i stabilní katastr. R. 1845 převzal mlýn dospělý syn Jakub Brtnický a r. 1869 jeho syn Václav Brtnický, který na mlýně hospodařil 40 let, do r. 1909.

Z této doby je o mlýně mnoho záznamů ve „vodní knize“ při okresním úřadu v Pelhřimově, kam Hojkov správou patřil. R. 1869 zřídil Václav Brtnický v bývalé olejné brusírnu skla (zřejmě pro mirošovskou skelnou huť), protože se mu však neosvědčila, už následujícího roku žádá o povolení zřídit zde další mlýn, což mu bylo povoleno, a r. 1873 proběhlo schvalovací řízení. Využívá tedy Václav Brtnický 3 vodní kola — dvě při horním mlýně, které pohánějí mlýn a pilu, a jedno při dolním mlýně, které pohání buď mlýn nebo stoupy.

R. 1887 vyhořel horní mlýn a shořela i pila. Václav Brtnický si zřejmě dobře stál, neboť brzy mlýn a pilu nově vystavěl a ještě rozšířil o šindelku. R. 1898 přeložil české složení z horního mlýna do dolního a v horním mlýně zřídil 1 francouzský kámen a 1 válcovou stolicí, střídavě poháněné vodním kolem. Schvalovací protokol z r. 1903 ještě uvádí, že „... kromě těchto strojů nacházejí se v poschodí mlýna stroje čistící, a to prachový cylindr, trier a vytahovadla mlýnských strojů. Pro hospodářské účely byla zřízena řezačka s mlátičkou, poháněné týmž mlýnským kolem, takže buď mlátička nebo řezačka nebo mlýnské stroje státi musí. Pila a sámovka postaveny jsou ve zvláštním dřevěném přístavku s kamennou podezdívkou, šindelem krytém, a šindelka jest v dřevěné kůlně...“ O dolním mlýně se uvádí: „... 1 vodní kolo uvádí v pohyb 1 české složení a 3 jednoduché stoupy o 3 pánvích. Vedle tohoto mlýna na protější straně vantrok je postavena v dřevěném přístavku stupárna na kosti složená ze 3 párových stoup o 3 pánvích. Uvádí se v pohyb 4. kolem...“ Byl tedy Václav Brtnický jakýmsi magnátem na svou dobu — měl 2 mlýny, pilu a šindelku, obchodoval se dřevem, měl i velké hospodářství a mnoho čeládky.

R. 1909 převzal vše Theodor Brtnický. První světová válka omezila a téměř zastavila provoz živnosti. Po jejím skončení provedl mlynář přestavbu a modernizaci. Staročeské složení a francouzský kámen nahradil výkonnějším válcovým mlýnem. Místo vodního kola poháněla mlýn turbína o výkonu 10 HP. Původně majitel zamýšlel pohánět turbinou i pilu, ale pro velkou vzdálenost od mlýna zůstala pila poháněna vodním kolem.

V té době už dolní mlýn nebyl v provozu, pouze běžela stupárna na kosti poháněná vodním kolem — asi do r. 1940. Hospodáři sem přiváželi kosti zabi-

tých zvířat a kostní moučku využívali jako výborné hnojivo. V malém množství se tu také drtily sušené hrušky na prachandu, kterou se tehdy sypala šusterka nebo krupičná kaše.

Další modernizace proběhla r. 1934, přinesla však mlýnu neštěstí. Syn Theodor ml. zakoupil pro pohon mlýna místo turbíny parní stroj. Při převozu parního kotle došlo na silnici v Dušejově k havárii, na jejíž následky Theodor ml. zemřel. Parní stroj byl instalován, topilo se v něm dřívím a pařezím, i uhlím, také odřezků z pily bylo dost. V provozu byl jen krátce. 26. září 1934 od parního stroje chytil mlýn a celé stavení vyhořelo. Způsobená škoda byla velká, bylo po žních a hospodáři z okolí tu měli navoženo obilí k semletí a také obilní družstvo z Nového Rychnova tu mělo uskladněno 150 q ječmene. Obilí hořelo celých 14 dní, byly ho plné půdy i stodoly. Pílu, která byla od stavení dál, se podařilo hasičům uchránit.

Požár znamená konec mlýna, jeho provoz už nikdy nebyl obnoven. Na pile se řezalo až do r. 1950. Vodní kolo bylo později nahrazeno naftovým a pak elektrickým motorem.

Mlýn č. 7 v Dušejově, zvaný „Zemanův mlýn“ nebo „Melounův mlýn“

Dušejov v minulosti patřil ke klášteru želivskému a větrnojeníkovskému panství, později k okresu Humpolec. Mlýn se zde připomíná k r. 1674 v tzv. revizitačních nálezech, kde jsou vylíčeny poměry na jednotlivých panstvích. Tehdy se v Dušejově uvádí 1 mlýn na nestálé vodě o 1 složení a 1 jirchána. V té době tvořilo ves Dušejov 8 rolníků a 5 zahrádkářů. Z toho jeden rolník — je uváděn Tomáš Zeman — měl mlýn. Jméno Tomáše Zemana je zapsáno i v gruntovní knize Dušejova, panství Větrný Jeníkov.

Z dalších zápisů v gruntovní knize vyplývá, že mlýn patřil ke gruntu č. 5 v Dušejově. Po Tomáši Zemanovi je jako majitel gruntu a mlýna uváděn Jakub Zeman. Tereziánský katastr zaznamenává v Dušejově 14 osadníků, z toho 1 mlýn na nestálé vodě, 4 stoupy a olejnu. Grunt Jakuba Zemana je uváděn jako třetí největší v obci po gruntu Bulíkovu a Vašíčkovu. Patří k němu přes 50 strychů polí, drží 4 vody, 5 krav, 3 kusy jalového dobytka, 6 ovcí a 1 sviní.

Zápis v gruntovní knize dále uvádí, že po smrti Jakuba Zemana v r. 1748 uznala vrchnost jako nastupujícího hospodáře jeho syna Jana Zemana. Jan zřejmě hospodařil na gruntě a do mlýna si najal (nebo vrchnost dosadila) mlynáře. Tak je např. v letech 1774—1782 uváděn na mlýně Jana Zemana mlynář Josef Břevnický, syn mlynáře Břevnického z Mirošova č. 11.

Podle dalších zápisů r. 1782 postoupil Jan Zeman svému synovi Václavu Zemanovi, vyučenému mlynáři, gruntovní mlýn č. 7 jako jeho podíl z gruntu č. 5. K tomu dostal 4 strychy polí, louku na 1 fůru sena, 2 tažné voly, 2 krávy a 2 ovce. Vrchnosti náleželo „od starodávna“ platit ročně z mlýna místo roboty 4 zl. Od r. 1782 jsou tedy grunt č. 5 a mlýn č. 7 od sebe odděleny. R. 1787 převzal grunt č. 5 nejstarší syn Jana Zemana Kašpar Zeman. Připadlo mu veliké hospodářství, ale i veliká zátěž vyplatit zbývající sourozence, dosud nevybyté (např. bratru Martinovi 4 voly, 3 krávy, 3 ovce, 2 vozy okované, 1 rádlo, 1 pluh, 1 brány a vystrojiti svatbu). Není proto divu, že mezi bratry — Václavem, držitelem mlýna č. 7, a Kašparem, držitelem gruntu č. 5, vypukly spory o majetek,

kteře se proměnily ve vleklé soudní procesy. Ty byly zakončeny r. 1816, kdy byl mlýn č. 7 vtělen do knih nejstaršího syna Václava Zemana, opět Václava Zemana a pro jeho dědice „na věčné časy“ i s náležejícími pozemky 4 jitra 1019 sáhů v celkové sumě 2098 zl.

Václav Zeman hospodařil na mlýně do r. 1828. Po jeho předčasné smrti a v době nezletilosti jeho dětí je na mlýně č. 7 uváděn jako pachtýř mlýna Václav Dautlík a pak strýc Matěj Zeman, který se oženil s Annou Dautlikovou. Jsou uváděni jako mlynáři až do r. 1834.

Stabilní katastr Dušejova z r. 1838 už uvádí opět Václava Zemana. Dušejov má tehdy už 36 domů, z toho 1 mlýn o 1 složení. Zajímavé je, že v katastru Dušejova se tehdy nacházelo 18 rybníků. Mlýn V. Zemana neměl rybník, mlynář bral vodu náhonem z Jedlovského potoka. Náhon byl prokopán přes louku patřící k Zemanovu gruntu č. 5 a přímo před mlýnem podcházela silnicí Dušejov — Nový Rychnov a končil v betonové nádrže nad mlýnem.

Václav Zeman je uváděn na mlýně až do r. 1862. Je však zřejmé, že v různých obdobích mlýn pronajímal, neboť jsou na něm uváděni pachtýři. Např. v letech 1844—1850 je jmenován jako pachtýř Josef Hlaváček, syn mlynáře ze Slavniče, příbuzný mlynáře Hlaváčka v Ústí č. 7 a mlynáře Hlaváčka z Jedlova č. 11.

Při vyvázání z roboty se v soupise nemovitostí z 18. 4. 1850 o dušejovském mlýně píše: „Václav Zeman, Dušejov č. 7, rustikální mlynář, neměl dávky ani práce naturální žádné(tj. ani tažní, ruční nebo peší práce), jen stálý peněžitý úrok 4 zl. Tento úrok se mu promíjí.“

Kolem r. 1865 dostává mlýn syn Václava Zemana — Josef Zeman. Současně s ním ve mlýně žijí a pracují jeho sourozenci s rodinami. Po opakovaných propachtování mlýna rod Zemanů mlýn neudržel a nakonec ho prodává. Členové rodu Zemanů na mlýně dožívají a pracují jako podruzi. Tak po více než 200 letech rod Zemanův na dušejovském mlýně končí.

Podle pozemkové knihy Dušejova se r. 1878 stává majitelem mlýna Josef Dolejší, syn Josefa Dolejšího z Dušejova č. 33, a r. 1885 Alois Zeman z č. 5. Už následujícího roku kupuje mlýn Josef Zlatuška, pak Karel Rychecký a opět Jos. Zlatuška.

Střídání majitelů bylo zakončeno r. 1890, kdy mlýn koupil Karel Meloun. Pocházel ze zámožné mlynářské rodiny z Moravy, všichni 4 bratři byli na mlýnech. Při dušejovském mlýně byla v té době ještě v provozu pila a šindelka. Karel Meloun se hodně věnoval dřevaření — kupoval dřevo, řezal a řezivo vozil do Jihlavy truhlářům.

R. 1894 byl zde osazen vodní cejch — kamenný sloupec při příkopu u okresní silnice, na povrchu hlavice vytesán nápis K. M. 1894. Mlýn a pila opět dosti prosperovaly, až do r. 1904, kdy za požáru vše vyhořelo. Karel Meloun již mlýn nepostavil, jen zčásti hospodářské stavení, a to krátce po požáru prodal. Od té doby se stavení a místo kolem říká „Melouniště“.

Stavení bylo rozděleno na 2 popisná čísla — č. 7 a č. 5, které koupil Fr. Skořepa, po něm Václav Skořepa a nyní zde žije rodina Štěpánková. Na č. 7 jsou uváděna jména Jos. Zajíc a Václav Hodač a po nich stavení koupil Matěj Dvořák, rolník z Dušejova č. 9. Roku 1908 vše převzal Vincenc Dvořák. Dvořákoví zde obnovili vodní kolo, které pohánělo šrotovnik a šindelku. Řezali šindel z vlastního dřeva pro svoji potřebu i na prodej. Asi od r. 1935 nahradila vodní

kolo malá vodní turbínka. Řezalo se zde do konce 30. let. Nyní je již vše zbouráno. Naposledy zde řezal potomek mlynářské rodiny Zemanů — Karel Zeman, řečený sekerník, který si po válce postavil v Dušejově domek č. 89.

Mlýny v Boršově — č. 14 Váchův mlýn a č. 15 Stupník

Boršov společně s Hojkovem patřil k arcibiskupství pražskému, k novorychnovskému panství, později k okresu Pelhřimov. R. 1674 jsou v Boršově uváděni 4 hospodáři — Novotný, Vacek, Bulant a Křížek. R. 1705 je místo Matěje Vacka uváděn nový hospodář — Tomáš Vopálenský, mlynář. Je uváděn i v matrikách od r. 1692 společně s Annou, mlynářkou. Tyto skutečnosti dokládají existenci mlýna koncem 17. století.

Nejdříve vznikl mlýn č. 14 a k němu náležel asi o 0,5 km dále po vodě stupník, ze kterého později vznikl samostatný mlýn č. 15 a pojmenování Stupník mu zůstalo dodnes. Voda z Jedlovského potoka byla vedena náhonem do rybníka Mlýnského, pod nímž vznikl mlýn č. 14, dále šla vodní stokou do rybníka „Stupnického“, pod nímž vznikl další mlýn, a krátce pod stupníkem se opět vlévala do Jedlovského potoka.

Rod Vopálenských byl na boršovském mlýně přes 150 let. Toto příjmení vzniklo (jak uvádí encyklopedie D. Moldanová: Naše Příjmení, 1983) z místního jména Vopálenský, názvu mlýna u Zachotína. V matrikách ze 17. a 18. století je tento mlýn uváděn pod názvem „molo Opálenino“ nebo „molo Vopalenino“ či „molo Vopalenský“. Odtud se rozšířili na mlýny v celém okolí, v naší blízkosti ještě na mlýn v Rantířově a v Novém Rychnově. Dnes je toto příjmení jedno z nejrozšířenějších v našem kraji.

Od r. 1725 je na boršovském mlýně uváděn Matěj Vopálenský. Tereziánský katastr dokládá mlýn o 1 kole se stoupou a olejnou. Rustikální fasse udává navíc 1 mlynáře na mlýně o 1 kole, což by mohl být Stupník. Matěj Vopálenský zanechal svým dětem značný majetek. Syn Jan dostal mlýn a stupník, syn Josef gruntovní chalupu č. 10 a syn Jakub se dostal na největší grunt v Dušejově, který mu předala, jako svému schovanci, vdova Magdalena Bulíková.

Jan Vopálenský převzal mlýn kolem r. 1750, byl třikrát ženat a dále rozmnožil majetek. Synu Kašparovi postavil kovárnu č. 17 v Boršově, syn Vavřinec převzal r. 1775 gruntovní mlýn a syn Jan dostává r. 1790 jako svůj podíl „Stupník“. Je také vymezena povinnost mlýna č. 14 nechat svobodně téci vodu na mlýn č. 15 a povinnost majitele mlýna č. 15 za užívání této vody platit. „... Voda z horního mlejna bratra Vavřince nemá nijak být odhrazena, nýbrž taková na dolní mlejn celej svobodnej zůstati má, naproti čemuž dolní mlynář Jan z vody polovici platu, totiž 3 zl. 30 kr. ročně vybejvati má...“ (zápis v grunt. knize).

Od mlýna č. 14 dostal Jan Vopálenský i pozemky, a tak od r. 1790 hospodaří oba mlýny samostatně. Josefínský katastr z r. 1790 zachycuje stav obou hospodářství. K č. 14 patřilo 21 jiter 222 sáhů polí, 5 jiter 771 sáhů luk, 8 jiter 800 sáhů pastvin a 2 rybníky — „Novej“ a „Stupnickej“. K č. 15 patřilo pouze 6 jiter 728 sáhů polí, 1 jitro 1065 sáhů luk a 2 jitra 408 sáhů pastvin. (1 jitro = 2 strychy = 1600 sáhů = 3 míry = 0,575 ha.)

R. 1812 převzal mlýn č. 14 Václav Vopálenský a hospodařil na něm až do r. 1821. Na mlýně se však začaly hromadit dluhy a zřejmě ty donutily nakonec Václava Vopálenského, aby si s bratrancem Josefem Vopálenským, hospodařícím

na menším „Stupníku“ č. 15, vyměnili (vzájemně prodali) mlýny. A to už je samostatná historie obou mlýnů.

Mlýn č. 14 v Boršově, zvaný „Dolní mlýn“, později „Váchův mlýn“

Za Václava Vopálenského byla na mlýně uložena povinnost vůči vrchnosti — robota s 1 koněm nebo 2 voly, úrok ze mlýna 2 zl. 47 kr. a z vody 4 zl. 40 kr. Od r. 1821 po výměně mlýnů hospodařil tedy na č. 14 Josef Vopálenský, jehož zaznamenává i stabilní katastr. Ale ani on zřejmě nestačil zaplatit všechny dluhy a podíly sourozencům, a tak r. 1832 na 6 let mlýn pronajímá svému bratru Václavu Vopálenskému a nakonec ho r. 1849 prodává manželům Honzovým z Větrného Jeníkova.

V kupní smlouvě je uveden mlýn o 1 složení, 4 stoupy, 1 olejna a 1 pila a k tomu patřící „... všechno mlejnské nářadí i s tím forotním mlýnským kamenem...“, dále se vypisují všechny výše uvedené pozemky, k tomu 2 koně, 2 voly, 6 krav, 2 vozy, 2 orná nářadí, všechno na zimu zaseté žito, celá letošní sklizeň, 2 míry lněného semene, zásoby na 20 měr žita, 10 měr ovsa, 5 měr ječmene, 2 míry hrachu a 10 měr brambor. K mlýnu tedy patřilo i velké hospodářství. Honzovi byli na mlýně v Boršově necelých 20 let, poté koupili mlýn v Novém Rychnově č. 98.

R. 1867 koupil mlýn František Vácha ze Zbinoh. Kořeny rodu Honzů i Váchů spadají do Zbinoh č. 10. Od koupě mlýna žije rod Váchů na č. 14 dosud. O mlýně Fr. Váchy, který byl majitelem do r. 1905, je mnoho údajů ve „vodní knize“ při okr. úřadu Pelhřimov. R. 1875 se uvádí v provozu mlýn staročeského složení, pila a olejna se stoupami, vše pohánějí 3 vodní kola. Protože jednotlivé součásti mlýna byly poškozené, musel nový majitel vše postupně opravovat. Rozsah provozu zůstává prakticky nezmněn až do r. 1905, kdy mlýn přebírá Josef Vácha.

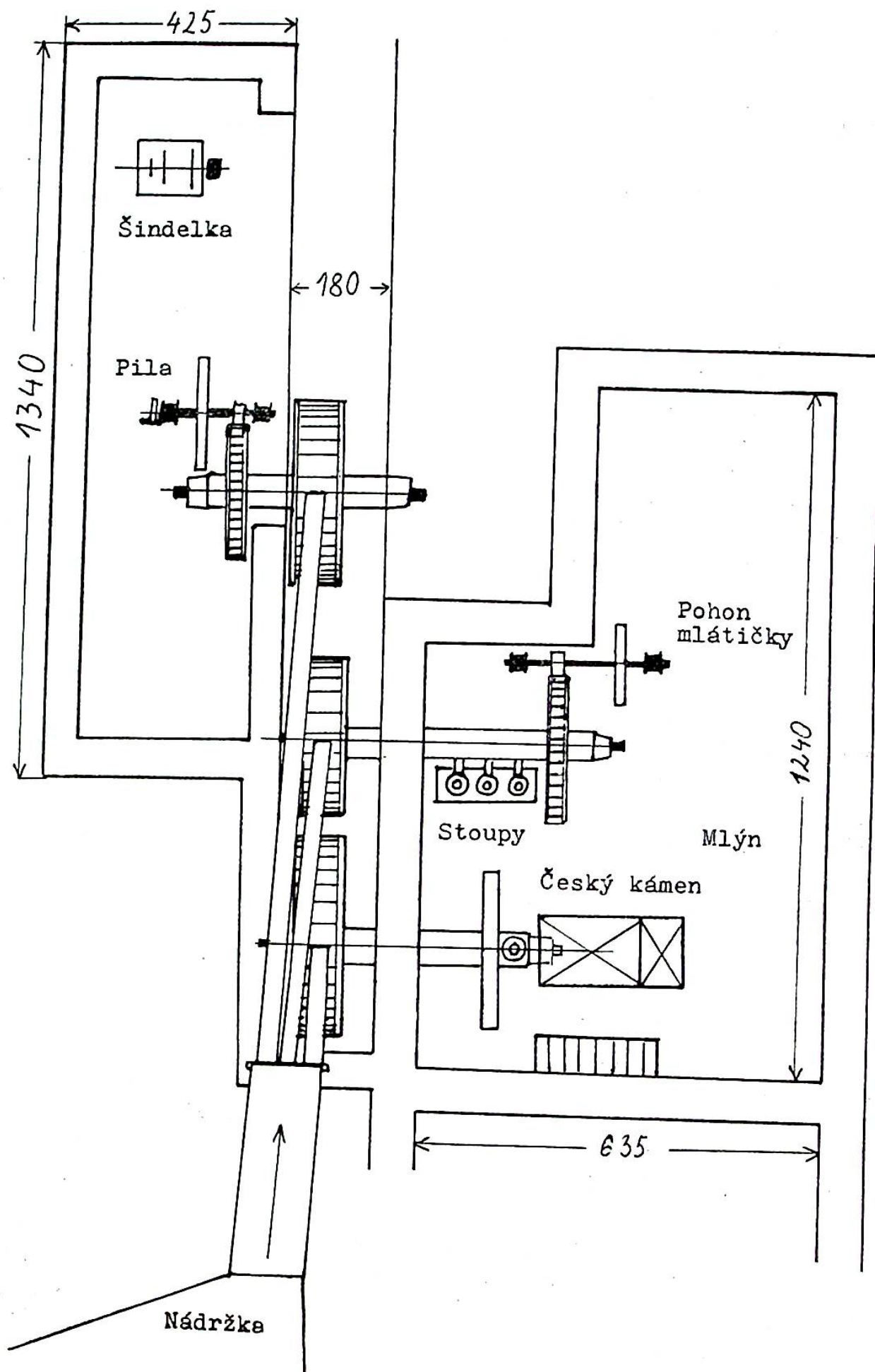
Nemění se mnoho ani teď, ale přichází 1. světová válka a Josef Vácha musel nastoupit vojenskou službu. Mlýn s pilou zůstaly opuštěny. Po návratu z války byl už mlýn zchátralý, majitel se vrátil s podlomeným zdravím a sotva stačil na hospodářství, natož aby se pokusil o přestavbu mlýna nebo modernizaci. Tak už mlýn mlel jen pro domácí potřebu a všelijak přežíval, až r. 1930 zanikl úplně.

Komisionální jednání z r. 1926 udává: „Žadatel má při svém stavení starý mlýn s českým kamenem, velice primitivní a sešlý, jehož již po mnoho let po živnostensku nepoužívá... Kromě toho jest ve zvláštním přístěnku rámová pila s jedním plechem a 1 šindelka... Pila shledána ve stejném stavu jako r. 1900. K výrobě šindele slouží 3 cirkulárky, umístěné v zadní části podpílí... Vodní dílo má 3 vodní kola: kolo pilní, kolo na mlátičku, které původně pohánělo stoupy, a kolo mlýnské, které potřebuje opravy...“

R. 1926 proběhlo také normování vodního díla a byl osazen vodní cejch. Josef Vácha r. 1934 na následky války zemřel a vše převzal syn Fr. Vácha, který provedl modernizaci. Postavil dynamo na světelný proud pro svoji potřebu a r. 1936 přestavěl celou pilu. Přibyla v ní okružní pila (sámovka) a přestavěl původní rámovou pilu, v podstatě celodřevěnou s jednoduchým zaváděním do řezu na katr, kam je možno dát 3 pilové listy. Tato pila je pro potřeby majitele v provozu dosud. Z hlediska průchodu lze na ní zpracovat kmeny až do průměru 90 cm, což znamená, že je to pila s největším možným průřezem na

okrese. Je na ní možno řezat klády až o průměru 40 cm. Oficiálně byl provoz na této pile zastaven r. 1952.

Půdorys pily, lednice a mlýna Josefa Váchy, Boršov č. 14. Měřítko 1:100

Mlýn č. 15 v Boršově, zvaný Stupník

Od r. 1821 hospodařil na mlýně Václav Vopálenský, kterého uvádí i stabilní katastr z r. 1829. Ke mlýnu patřila i olejna, jejíž součástí byly stoupy na lněné semeno, jež se poté sušilo a zahřívalo na pánvích, aby se z něho mohl vylisovat olej.

Václav Vopálenský se oženil s Rozálií Jonášovou ze mlýna ze Žirova. Protože spolu neměli žádného syna, převzal mlýn syn Rozálie — Josef Jonáš. Tuto změnu zachycuje i duplikát stabilního katastru z r. 1847. Na mlýně nenastává žádná změna, pouze se přikupují další pozemky. R. 1864 přebírá mlýn Jan Jonáš, v provozu je stále mlýn o 1 složení a 1 stoupy pro olejnu. R. 1887 přechází právo vlastnické na syna — Jana Jonáše. Podle odevzdací listiny mu patří obydlí s mlýnicí, chlívem, stodolou a kůlnou, pole, louka a mlýnská stoka. O odběr vody ze Stupnického rybníka začaly spory s vlastníkem rybníka, mlynářem č. 14. Ten byl povinen udržovat rybník v dobrém stavu a Jan Jonáš uvádí rybník jako značně zarostlý a plný bahna a dožaduje se řádného plnění služebnosti vůči svému mlýnu. Sám má také služebnost odvádění vody vůči brusírně skla v Jedlově č. 25 majitele Krupičky, která leží pod Stupníkem.

R. 1900 přistavěl Jan Jonáš ještě šindelku, takže zde byla v provozu 2 vodní kola. Horní kolo hnalo mlýn staročeského složení a dolní kolo střídavě stoupy o 3 tlucích nebo šindelku. K šindelce patřila cirkulárka k řezání dřeva a 2 menší cirkulárky k vytahování drážek.

Konec mlynu zasadilo úmrtí Jana Jonáše v r. 1913 a pak 1. světová válka. Po válce vznikaly všude válcové mlýny a tento už modernizován nebyl. Do zkázy zasáhl i požár r. 1921, kdy celé stavení vyhořelo. Z celého provozu byla obnovena jen šindelka r. 1925, a to ještě v menším rozsahu. Šindelku pohánělo 1 vodní kolo. R. 1927 byl v jižním cípu Stupnického rybníka osazen vodní cejch.

Živnost vedla dál vdova Marie Jonášová, prakticky ale výrobu v šindelce zajišťoval její syn Václav Jonáš. Po r. 1930, kdy se stále více uplatňuje trvanlivější střešní krytina, tašky, končí s výrobou šindele i tato šindelka. Václav Jonáš zůstal svobodný. Obydlí dostalo jiné majitele a jen název Stupník připomíná staré časy.

Mlýny v Mirošově

Roku 1601 prodalo město Pelhřimov ves Mirošov s oběma břehy potoka, krčmou a vším příslušenstvím radnímu písaři jihlavskému Janu Kerglovi z Karlspachu. Můžeme usuzovat, že zde ještě žádný mlýn neexistoval, neboť by jistě byl při prodeji zaznamenán. Také po třicetileté válce byla ves zpustlá, berní rula z r. 1654 uvádí v obci 4 osedlé rolnické grunty, 3 grunty pusté, 2 chalupníky a 2 zahrádky bez polí. Mlýn opět zaznamenán není. V té době se střídají různí majitelé mirošovského panství, až r. 1786 přechází vlastnictví na rod Richlých.

První ze 3 mlýnů vznikl pravděpodobně v 2. pol. 17. století. Matriky z r. 1663 uvádějí Řehoře Procházku, mlynáře horního. Tak byl později označován mlýn č. 11. Od r. 1700 se objevují v matrikách Mirošova jména — Rozina, mlynářka, Václav a Anna Kratochvílovi, mlynáři, což dokládá existenci mlýna.

Průvodní spisy tereziánského katastru z r. 1714 už zaznamenávají 1 panský mlýn o 1 kole se 3 stoupami a pilou. Je to nepochybně mlýn č. 11, neboť jsou zároveň uváděna i jména rybníků — Mlýnský, Podmlýnský a Podlipský. V rustikálním fassé, v nálezů z r. 1721, je uveden navíc 1 mlynář. Mohlo by se jednat o pačátek dalšího mlýna č. 15 — Klepáku. Zajímavé jsou zápisy v matrikách z let 1739—1741, které uvádějí Franze Chudobu, mlynáře z „mlejnků“ Mirošova. Jde opět pravděpodobně o mlýn Klepák, neboť třetí mlýn č. 23 v Jedlově bývá později označován jako „stupník jedlovský“. Počátkem 18. stol. byla založena osada Jedlov, čítající 22 stavení a patřící k Mirošovu. Mlýn č. 23 měl nejvyšší číslo a je bezpečně doložen od poslední třetiny 18. stol. Od této doby už můžeme dobře sledovat jednotlivé mlynářské rody, hospodařící na třech mirošovských mlýnech.

Nevýhodou pro bádání o historii Mirošova je skutečnost, že se v podstatě nedochovaly žádné písemnosti mirošovského panství. Bohatý soukromý archiv byl zničen v r. 1945, gruntovní knihy a další písemnosti uložené v archivech se ztratily při reorganizacích archivů. Pramenem poznání mohou být jedině katastry, matriky a soukromé písemnosti mlynářských rodů, pokud se dochovaly. Od r. 1870 je už vedena „vodní kniha“ při OÚ Pelhřimov, kam Mirošov patřil, od této doby máme opět doklady o zdejších vodních dílech na Jedlovském potoce.

Mlýn č. 23 v Jedlově, zvaný „Šobrův mlýn“

Nejstarší bezpečný doklad o existenci mlýna je z konce 18. stol. z josefínského katastru (1780—90). Uvádí ho také index k pozemkovým knihám obce Mirošova, kde začínají záznamy rokem 1782. Nakonec tento mlýn dokladují i zápisy v matrikách, kde jsou uváděni mlynáři na č. 23. Protože mlýn existoval v r. 1780 už jako zavedený, vznikl pravděpodobně v nejbližším období před tímto rokem. Nejstarší zápisy ho označují jako „stupník jedlovský“ nebo jako „nový mlýn“, zřejmě jako protiklad ke „starému mlýnu“ č. 11.

Podle označení „stupník jedlovský“ můžeme usuzovat, že vedle činnosti mlýna byly v provozu i stoupy. Teprve od 2. pol. 19. stol. přibývá údajů, na nichž můžeme pozorovat, že vlastní mlynářství začíná ustupovat a rozhodující jak pro majitele, tak i pro okolí se stává pilařství, které s přestávkami trvá dodnes, jako jediný dochovaný provoz ze všech vodních děl na Jedlovském potoce.

Nejstarší doložená jména na mlýně po r. 1780 Josef Bausek a Johan Točík a od r. 1783 můžeme sestavit téměř souvislou řadu mlynářských rodů na zdejším mlýně. V letech 1783—1813 je zde uváděn Josef Kratochvíl, svobodný mlynář helvetského náboženství. Příbuzensky je jeho rod spojen s mlynářskými rody v okolí a jméno Kratochvíl se v předcházející době vyskytovalo také na sousedním mlýně č. 11 a na mlýně v Cejli č. 49.

Dále je na mlýně v letech 1815—1819 doložen Václav Hlaváček, původem z mlynářského rodu z Ústí. Ten se pak dostává na mlýn č. 11, kde jsou Hlaváčkové dodnes. Po r. 1821 je na zdejším mlýně Ignác Povolný, stále je uváděn jako svobodný mlynář. Od r. 1829 zde hospodaří Václav Pánek a jeho mlýn pod názvem „Neumühl“ zaznamenává i stabilní katastr. Pod názvem „Pánkův mlýn“ bývá zapisován i později a toto pojmenování je mezi pamětníky dosud živé. Jméno Pánek se v Mirošově vyskytovalo celé předchozí století a mlynáři téhož

jména byli v oné době na mlýně ve Zbinohách. Nelze přesně zjistit, do kdy byl Václav Pánek na zdejším mlýně, ale jistě delší dobu a pravděpodobně i dále zvelebil mlýn, když jeho jméno přešlo do označení mlýna.

Pak jsou velmi krátce na mlýně uváděni mlynáři — Karel Novák, Josef Chadim a Franz Plott. Z rodu Plottů z Něm. Vyskytné pocházela i manželka Václava Frühaufa, mlynáře z Ježené. Jejich syn Johan Frühauf se r. 1847 dostává na zdejší mlýn a hospodaří zde asi 15 let. Po jeho předčasné smrti (na obvyklou nemoc mlynářů — souchotiny) se na zdejší mlýn dostává rod Schoberu (bývá psáno i Šobrů).

Od r. 1861 se zde do dnešní doby vystřídalo několik generací rodu Schoberů. Tento rod se na samém konci 17. století vyskytuje v Hubenově a od počátku 18. stol. v Ježené, kde hospodaří na č. 17. Sňatkem byli spřízněni s mlynářským rodem Frühaufů z Ježené, proto se Josef Schober dostává po Johanu Frühaufovi na mlýn č. 23 v Jedlově. R. 1874 převzal mlýn Ondřej Schober z hubenovské větve Schoberů, protože linie rodu po Josefu Schoberovi neměla pokračování. R. 1908 předal Ondřej živnost svému synu Václavu Schoberovi. Po jeho smrti v r. 1933 vedla dále živnost vdova Františka Schoberová se syny Václavem a Josefem až do ukončení provozu živnosti.

Vraťme se však do doby jejich příchodu na mlýn. R. 1863 žádá Josef Schober o povolení postavit na louce při mlýně nový stupník na drcení křemene k provozu skelných hutí v Mirošově. Zřejmě byl postaven a podle dané podmínky po skončení provozu hutí zase rozebrán. Provoz hutí končil po r. 1874. Roku 1880 se uvádí, že stupník je prázdný a není využíván.

Hlášení obecního úřadu z r. 1874 charakterizuje vodní dílo Ondřeje Schobera jako mlýn o 2 složeních s pilou a 4 stoupami na kroupy a na kosti. Voda na mlýn šla dlouhým náhonem přes louky V. Knížete z Jedlova. Mezi majitelem mlýna a majitelem luk kolem existovala dohoda o odběru vody, přesto však se o dostatečný přítok vody na mlýn a o zavlažování luk vedly vyčerpávající spory celé generace.

R. 1893 při komisionálním jednání, které provádělo cejchování vodního díla, byly zapsány tyto údaje: mlýn má 1 mlýnské složení, 2 stoupy na kroupy, šindelku a pilu ve zvláštním přístavku vedle mlýna. Vše je poháněno 3 vodními koly. Stejný stav je zachycen i v r. 1901.

Poslední majitelé mlýna vzpomínají, že když r. 1874 Ondřej Schober přebíral mlýn, chalupa i mlýn byly značně zchátralé. O. Schober se rozhodl vložit peníze do postavení pily, v mlýně mleli už jen pro sebe a nejbližší známé. Ukázalo se, že to byla dobrá investice, a pila začala prosperovat. Dřevo nakupovali od majitelů okolních lesů, zejména od arcibiskupství pražského a od mirošovského velkostatku. Nařezaná prkna a trámký vozili do Jihlavy k drobným firmám, obchodovali se dřevem.

R. 1910 bylo zrušeno vodní kolo, které pohánělo stoupy, a v provozu zůstala jen 2 kola — mlýnské a pilní. Šindelka pracovala ještě krátce po 1. světové válce, s výrobou šindele se přestalo asi v pol. 20. let.

R. 1926 podal Václav Schober žádost o povolení Francisovy turbíny, která by nahradila 2 stávající vodní kola. Kolo mlýnské pohánělo mlýnské zařízení (ale jen pro vlastní potřebu) a hospodářské stroje, šrotovník, mlátičku a řezačku a k tomu ještě pilu sámovku. Kolo pilní pohánělo pilu o 2 pleších. R. 1927 bylo vodoprávní a živnostenské povolení ke zřízení turbíny o výkonu 14 HP Václavu

Schoberovi uděleno. Za nízkého stavu vody byl k pohonu používán naftový motor.

Před 2. světovou válkou se Schoberova pila stala nejznámější pilou v okolí. Řezala pro zájemce z okolních vesnic i pro továrny a truhláře v Jihlavě. Za okupace podle nařízení německých úřadů dostal majitel pily přiděl dřeva v lesích a musel ho řezat pro německé firmy v Jihlavě. V té době se znovu rozběhl i mlýn. Tajně v noci sem okolní hospodáři přiváželi na trakaři semlít po pytlí obilí. Zatímco se mlelo, poslouchali ve světnici vysílání zahraničního rozhlasu, neboť tu bylo jediné rádio v obci. Tak jako v ostatních mlýnech, i zde se využívalo dynamo na výrobu světelného proudu. Byla na něj napojena obec Jedlov i část Hubenova. Tak ještě před elektrifikací obce proudilo ze zdejšího mlýna (a z vodní energie Jedlovského potoka) světlo do domácností.

Po válce se na pile řezalo dál, ale po r. 1948, kdy byly rušeny malé živnosti, řezání na této pile také ustávalo. R. 1966 rozhodnutím ONV Jihlava bylo povoleno zahájit provoz na pile pro JZD Hubenov. Práci na pile zabezpečovali Josef Schober — otec a syn. V provozu byly 2 okružní pily (sámovky) a rámová pila s více pilními listy, nastavitelnými podle síly řezaných prken nebo klád. Později byl provoz opět zrušen a v posledních letech znovu obnoven pro JZD Svornost Dušejov. Pohonným zdrojem je výkonný elektromotor.

Mlýn č. 11 v Jedlově, zvaný Hlaváčkův mlýn

Je nejstarší ze 3 mirošovských mlýnů. Jsou doložena tato jeho pojmenování: „starý mlýn“, „velký jedlovský mlýn“, „horní mlýn“ — „Obermühl“ a „Hlaváčkův mlýn“. Vznikl pod hrází Mlýnského (nyní Hlaváčkova) rybníka o rozloze téměř 3 ha, což mu zaručovalo vždycky dost vody potřebné k pohonu vodních kol.

Vznikl jako mlýn panský, a to pro tamějšího mlynáře znamenalo zdarma mlít obilí panské i deputátnické. Ústním podáním se dochovala zpráva, že v období roboty patřilo k povinnostem mlynáře dovézt mouku až do truhly na zámku. Majitel panství měl na mlýn i právo předkupní před synem nebo příbuzným majitele mlýna. K panství patřily i rozsáhlé lesy a mlynář měl rovněž povinnost zdarma řezat veškeré dřevo pro velkostatek. Také rybník patřil vrchnosti, mlynář měl jen právo užívat vodu a právo rybolovu, za což musel platit vrchnosti roční činži.

V 60. letech 18. století se protrhla hráz rybníka Svitáku, ze kterého vytéká i přítok Jedlovského potoka. Příval vod strhl hráz Mlýnského a Podmlýnského rybníka a zřejmě tím na čas omezil chod mlýna. Proto byl prokopán dlouhý náhon z Jedlovského potoka a sloužil asi 60 let, než vrchnost nechala hráz rybníka obnovit. Stalo se tak teprve v roce 1848. Část hráze zůstala užší, protože vrchnost chtěla ještě využít roboty k dostavění hráze, což by se jinak nestihlo. Skončení roboty oslavili Mirošovští podle ústního podání tancem ve splavu. Spodní Podmlýnský rybník už obnoven nebyl, hráz je dosud patrná. Byl přeměněn na pastviště a po zřízení valchy na přelomu 18.—19. století zde jircháři sušili kůže.

Od počátku 18. století lze zachytit podle matrik mlynářské rody na tomto mlýně, jejich příbuznost s mlynářskými rody v okolí i s rody ze vzdálenějších mlýnů. Od r. 1700 se zde vyskytují mlynáři Václav a Jiří Kratochvílovi a Adam

Břevnický (jejich rod je na nedaleké hospodě Kocandě, ale také na mlýně v Ústí), v 2. pol. 18. stol. Jakub Bezděkovský (jejich rod je potom a až dodnes na mlýně v Rohozné), Václav Mastný (je doložen i josefínským katastrem) a pak se rychle střídají — Jan Lauermann, Matěj Procházka, Jakub Jonáš, Blažej Mastný, Matěj Kubásek, Vojtěch Přádny, Fr. Pinkas a Štěpán Mandl. Toto střídání je zakončeno až r. 1828, kdy se na mlýn dostává rod Vodrážků a je zde do r. 1840. (Vodrážkův mlýn je dosud živé pojmenování pro mlýn zatopený Hubenovskou vodní nádrží — v katastru obce Rouneku, jsou i na mlýnech na Pelhřimovsku.) Vojtěcha Vodrážku dokládá na zdejším mlýně i stabilní katastr z r. 1829.

Od r. 1840 je na mlýně trvale usazen rod Hlaváčků. Tento rod je doložen v Hubenově už r. 1674, počátkem 18. stol. se vyskytují v Ježeně, pak i odtud mizí a objevují se na mlýně v Ústí. Odtud se členové rodu dostávají na mlýn ve Slavničích a přicházejí také na mlýn č. 11 v Mirošově. Jsou doloženi i na mlýnech vzdálenějších. Z mirošovské větve pochází i pozdější Hlaváčkův mlynářský rod v Ježeně.

R. 1848 byla dokončena oprava hráze a napuštěn rybník. Mlýn a pila mají opět dost vody a mohou pracovat naplno. Zřejmě dobře prosperují, protože r. 1857 přikupuje Josef Hlaváček chalupu č. 26 pod hrází (bývalou kovárnu V. Kornera) a přestavuje ji v kovárnu pro svého syna. Zároveň kupuje i domek č. 27 pod mlýnem (bývalou valchu) a rovněž ho přestavuje — pro potřebu mirošovské skelné huti. Uvádí se zde stupník na drcení křemene a leštírna skla (šlejferna). V obecní kronice se píše, že domek využívali i „sklínkaři“ k uskladnění výrobků huti před rozvozem do světa.

V hlášení obecního zastupitelstva z r. 1874 se zde uvádí mlýn o 2 složeních, pila, 5 stoup, olejna, stupník na křemen a leštírna skla. Obdobně je charakterizováno toto vodní dílo i v r. 1880, kdy Josef Hlaváček postupuje majetek synu Benediktovi. V postupní smlouvě předává „... mlýnskou usedlost se všemi přístroji a mlýnským nádobím, s pilou, olejnou, 4 stoupami, s veškerými u stodoly a pily se nacházejícími zásobami prken, klád a krajin... dále pak domek č. 26 s místním placem, kovárnou, stupníkem a šlejfernou č. 27...“ Tyto domky byly později přeměněny na kůlnu a seník.

Postupně také přestává pracovat olejna a ubývá stoup. V protokolu o stanovení vodního cejchu z r. 1893 je uvedeno: „Mlýn zvaný Obermühl má 1 mlýnské složení, 3 stoupy na krupky a pilu ve zvláštním přístavku proti mlýnu. Celkem jsou tu 3 vodní kola... Na vodní strouze pod mlýnem jest mimo to stupárna s 1 kolem v chatrném stavu.“

Koncem 19. stol. byla dána do provozu šindelka. Benedikt Hlaváček si vedl o veškerém provozu zápisové a účetní knihy, ze kterých si můžeme udělat přehled i o provozu šindelky.

Výroba šindele v šindelce B. Hlaváčka

Rok	Počet kusů	Počet zákazníků	Rok	Počet kusů	Počet zákazníků
1897	47 150	23	1902	58 300	31
1898	76 600	43	1904	23 320	14
1899	41 840	27	1905	22 600	12
1900	41 650	16	1906	18 800	13

Zájemci o šindel odebírali v průměru 1000—3000 kusů a jsou z celého okolí. R. 1897 se zde řezal např. šindel na školu v Hubenově a r. 1903 prkna na školu v Hojkově. Na pile se řezaly fošny a prkna různé síly, latě, trámky, klády. Zpracovávalo se dřevo smrkové, borové, topolové, ale i modřiny, buk, olše a javor.

R. 1921 ještě před parcelací velkostatků v rámci pozemkové reformy koupil B. Hlaváček od majitele mirošovského velkostatku rybník nad mlýnem. V následujících letech postavil nový splav a současně začal s přestavbou mlýna na válcový, což bylo schváleno r. 1924. V činnosti byla 3 vodní kola — pro mlýn, pilu a šindelku. Po této přestavbě prožívá mlýn nový rozmach.

Přehled mletí obilí na mlýně B. Hlaváčka podle zásypové knihy

Rok	Žito q	Ječmen q	Pšenice q	Počet mlecích dní v roce
1924	684	32	92	75
1925	842	31	49	89
1926	949	17	37	92
1922	1253	119	252	111

Uvedené roky jsou vybrány jako příklad. V této době mlýn mlel pro celý Mirošov a Jedlov, pro dvůr a deputátníky ze Zbilid. Dále sem vozila obilí většina hospodářů z obcí Hubenov, Zbilidy, Šimanov a Maršov, část hospodářů z Jiřína, Milíčova, Hojkova, Boršova a Dušejova a jednotlivci i z dalších obcí. Zpravidla vždy část obce přivezla obilí najednou, zjednali si vůz a koně většího hospodáře. Například v r. 1922 sem přivezlo obilí k semletí v měsíci lednu 157 hospodářů, v únoru 130, v březnu 179, v dubnu 166, v květnu 90, v červnu 23, v červenci 99, v srpnu 49, v září 29, v říjnu 22 a v listopadu 52, v prosinci se nemlelo. Samozřejmě, že většina hospodářů přijížděla opakovaně během roku.

Větší hospodáři vozili k semletí až 10 q najednou, střední hospodáři 1—3 q a drobní hospodáři vozili zpravidla po pytli (také deputátníci). Nejvíce se mlelo žito, minimálně ječmen a pšenice. Ze 100 kg žita se semlelo 20 kg výražky, 46 kg chlebové mouky, 30 kg otrub a 4 kg se počítaly na rozprach. Mlýn byl stavěný na kapacitu kolem 20 q obilí denně.

Obdobně se ve 20. letech rozbíhá provoz na pile a obchod se dřevem. Ze zdejší pily se dodává řezané dřevo, hlavně prkna, truhlářům, stavitelům a firmám v Jihlavě, Třešti; Batelově a okolí. V menší míře si zde nechávají nařezat dřevo hospodáři ze sousedních obcí — bývá to na pobíjení střechy, na stavbu, na krovy.

Počátkem 30. let mlýn omezuje provoz (krize, zvýšená konkurence, neuskutečnilo se postavení turbíny), až 30. 6. 1934 odhlašuje Václav Hlaváček živnost mlynářskou a mele už jen pro svoji potřebu a pro příbuzné. Koncem 30. let se postupně omezuje i provoz na pile pro veřejnost a živnost pilařská byla odhlášena r. 1940. Obě živnosti, mlynářství a pilařství, byly úředně prohlášeny za zaniklé k 27. 1. 1944.

Mlýn č. 15 v Mirošově, zvaný „Klepák“

Mlýn vznikl pravděpodobně v 1. polovině 18. století, název Klepák jako pojmennování pro mlýn se objevuje až v 2. pol. 18. stol.

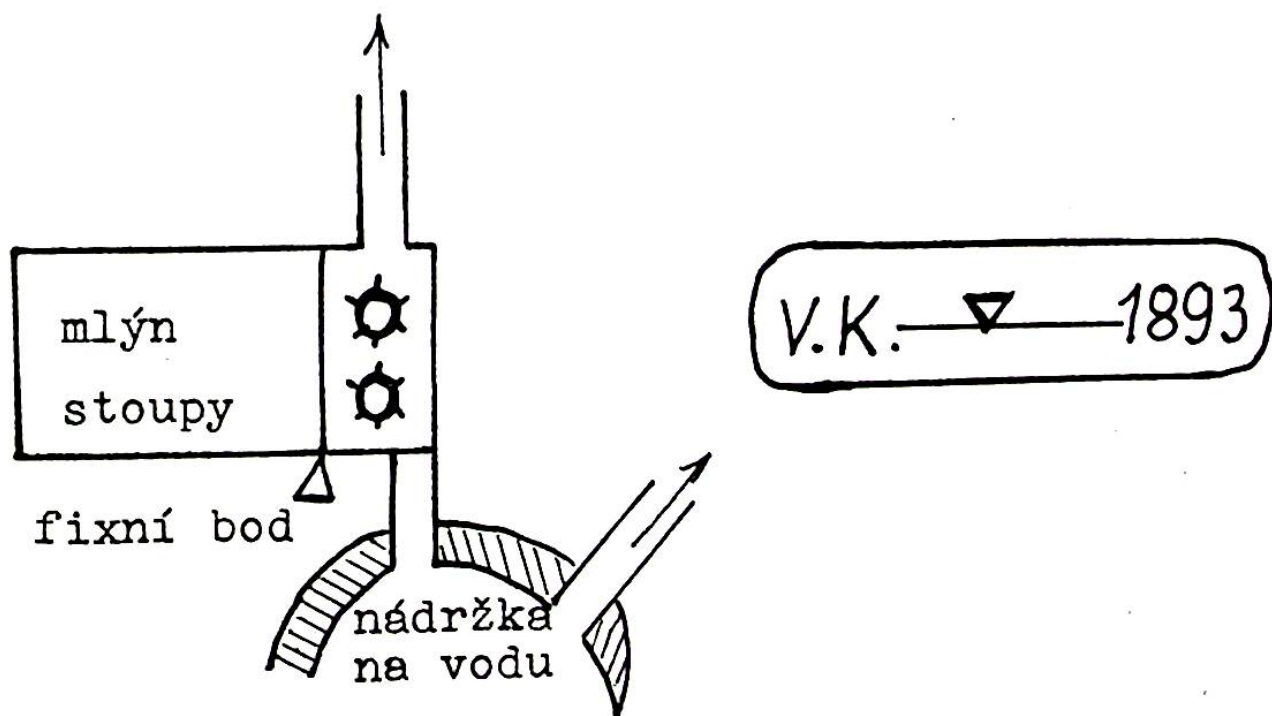

Od r. 1747 je na mlýně uváděn Josef Březina, r. 1764 se objevuje jméno mlynáře Jiřího Procházky a Adalberta Foita. Rod Březinů a Procházeků se v další generaci prolíná, až od r. 1784 přebírá mlýn Frant. Březina, který je také doložen v josefínském katastru (1780—1790). V tomto katastru je jeho část dokonce pojmenována podle mlýna — Klepák a výrazně označena. Uvádí se zde: „Frant. Březina, mlynář v Klepáku, zakoupený pod č. 15. Při tom mlejně se nachází jedna zahrada 8¼ sáhu a 69 sáhů louky.“ Dále se zde uvádí pole a louka pod panským polem a pastva podél hraničního potoka. Zdá se, že význam mlýna v 2. pol. 18. stol. vzrostl.

R. 1796 se na mlýn dostává rod Suchých, který je sňatkem spřízněn s rodem Březinů. Jsou zde po 2 generace (Matěj Suchý a Frant. Suchý) a přes 50 let, do r. 1852. Mlýn Matěje Suchého zaznamenává i stabilní katastr a plánec přinášející indikační skici. Z nich je zřejmé, že mlýn neměl svůj rybník, ale bral vodu k pohonu mlýnského zařízení a stoup dlouhým náhonem z Jedlovského potoka. Byla zde 2 vodní kola — pro mlýn a stoupy.

R. 1852 se stává pachtýřkou mlýna Magdalena Hájková z Německého Brodu a po provdání za mlynářského tovaryše na Klepáku Josefa Tesaře mlýn kupují. Matriky i mirošovská kronika zachycují tragickou událost z 15. srpna 1866 na mlýně Klepáku. Toho dne zemřely 4 mlynářovy děti i starý mlynář, všichni na cholera, která po tažení pruských vojsk krajem postihla více či méně všechny naše obce.

Hlášení obecního zastupitelstva o majitelích vodních práv z r. 1874 uvádí Josefa Tesaře a jeho mlýn o 1 složení a 4 stoupách. Majitelem mlýna od r. 1878 je Matěj Kalců (syn Josefa Tesaře Václav uzavřel sňatek s Barborou Kalců). Tento rod je na mlýně téměř 50 let, do r. 1925. Po Matějovi Kalců převzal mlýn r. 1887 jeho syn Václav Kalců.

Mlýn č. 15 v Mirošově „Klepák“ v roce 1893 a označení fixního bodu se jménem mlynáře Václava Kalců

R. 1893 při osazování vodních cejchů na vodních dílech na Jedlovském potoce byl i zde zasazen vodní cejch k označení nejvyšší dovolené výšky vody ve stavidle, jímž se dělil mlýnský náhon od jalového potoka. Fixní bod byl stanoven na dlouhém rohovém kamenu ve zdi mlýna u samých vantrok. Byl označen ryskou, písmeny V. K. a rokem 1893. V úředním zápise z tohoto aktu je připojen i nákres a popis mlýna. Zůstávají stále 2 vodní kola na vrchní vodu pro pohon staročeského složení mlýna a stoup. I když na sousedních mlýnech v té době přibývají pily a šindelky, zde zůstává vše při starém — pouze mlýn a stoupy. Později sice také vznikla šindelka, ale řezalo se v ní jen pro vlastní potřebu. Na mlýně se mnoho nezměnilo ani později. Stoupy zanikly před 1. světovou válkou.

Podle vyprávění V. Sekavy sem hospodáři za 1. světové války navozili asi 80 q obilí, aby ho uchránili před rekvizicemi. Četníci však na to přišli, ale než vše stačili zabavit, obilí už bylo semleto. Mlela celá rodina dnem i nocí a hospodáři si ho stačili odvoztit domů. Svojně se pak složili na pokutu, kterou musel mlynář zaplatit.

R. 1925 převzal tedy mlýn Václav Sekava (oženil se s Žofií Kalců). To už zde bylo pouze 1 vodní kolo k pohonu mlýnského složení, ale už se nemlelo, pouze šrotovalo. Protože na okolních mlýnech byly zaváděny válcové stolice, které dávají bělejší mouku, zdejší mlýn nemohl obstát. Doklapal po požáru v roce 1930. Pamětníci vzpomínají, že za klidného počasí se nesl klapot mlýna celým údolím Jedlovského potoka.

Vodní kolo se po požáru ještě podařilo opravit, chodilo až do r. 1940, ale už jen pohánělo hospodářské stroje (řezačku, cirkulárku). R. 1940 nahradila vodní kolo domácí zhotovená turbinka, která byla v provozu až do r. 1971, kdy v souvislosti s výstavbou Hubenovské vodní nádrže sem byla zavedena elektrická přípojka.

Mlýn č. 49 v Cejli, zvaný „Pekárkův mlýn“

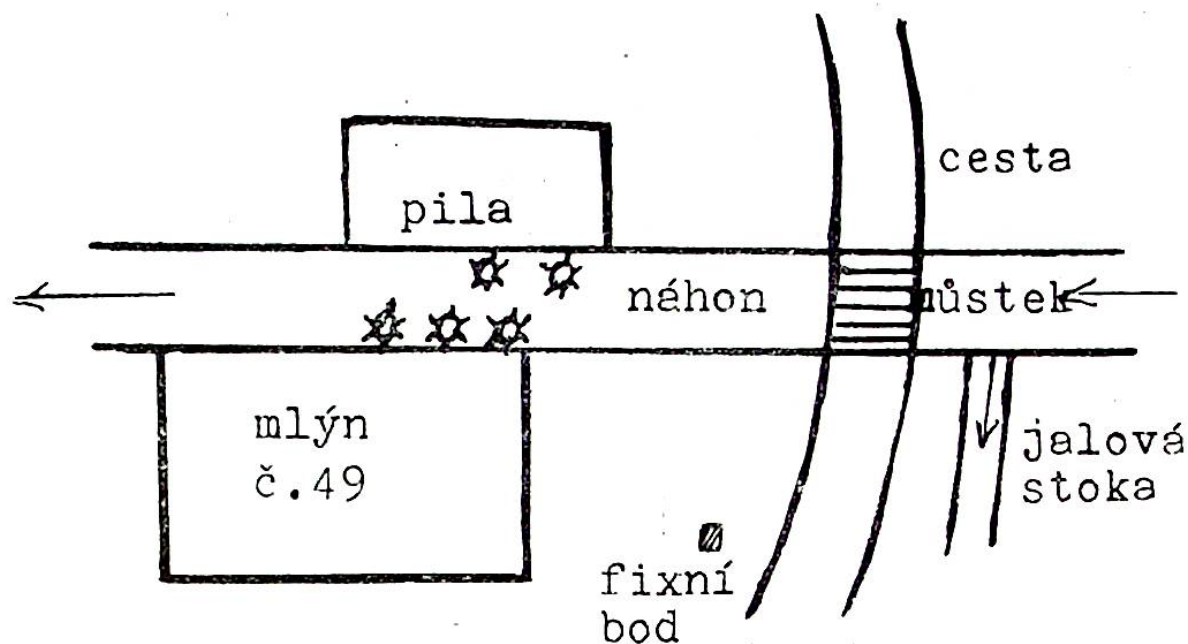
Tento mlýn leží na soutoku Jedlovského potoka s řekou Jihlavou, na samém okraji obce Dvorce, katastrem však patří k Cejli. Ve starých zápisech bývá označován jako mlýn dvorecký i cejlecký. Je doložen už berní rulou z r. 1654 i revizitačními nálezy z r. 1683, ale bude patrně ještě mnohem starší.

V matrikách jsou zapsána jména mlynářů — r. 1695 Jakub Nepraš, r. 1700 Zuzana Nepraška, mlynářka, atd. Označení mlýna jako „Neprašův mlýn“ se užívalo až do poloviny 19. stol. a je známé dodnes. Pod tímto názvem ho zachycuje také stabilní katastr z r. 1829. Jména Nepraš se ještě vyskytuje na mlýnech v Ústí a v Žirově. Později dostal mlýn označení po rodu Pekárků a toto pojmenování si podržel dodnes.

Tereziánský katastr ho uvádí jako mlýn o 1 kole na nestálé vodě. To už je na mlýně rod Kratochvílů z Cejle. R. 1705 je uveden v matrikách sňatek Andrease Kratochvíla s Dorotou, dcerou Jakuba Nepraše. Rod Kratochvílů hospodařil v Cejli na č. 45. Roku 1747 dochází k dělení majetku, mlýn dostává Matěj Kratochvíl, jeho bratr Samuel pak hospodářství v Cejli. Matěj Kratochvíl postoupil mlýn synu Josefovi, ten pak r. 1790 Josefu Pekárkovi. V gruntovní knize Cejle je o tom zápis: „Josef Kratochvíl, který na tento gruntovní mlejn 16. 3. 1769

zápis udělal, nemaje dědicích dětí, postupuje takovej svému strýci Josefu Pekárkovi s příslušenstvím, které jest: všech polí 13 jochů 1476 sáhů, luk 3 jochy 1333 sáhy, pastvin 333 sáhy a rybník 289 sáhů. Dále postupuje 1 pár volů, 1 krávu, 1 jalovici, 1 vůz a 1 rádlo a brány . . . za trhovou cenu 470 zlatých . . . Na mlýně není žádný dluh . . .“ (1 joch = 1 jitro = 0,575 ha).

Rok Pekárků hospodařil na mlýně od r. 1790 až do ukončení provozu mlýna. Po Josefu Pekárkovi převzal mlýn Jan Pekárek, kterého uvádí také stabilní katastr, a r. 1852 ho převzal Ferdinand Pekárek, kterého už zachycuje „vodní kniha“ při OÚ Pelhřimov vedená od r. 1870. Mlýn byl v této době rozšířen, přestavován a modernizován a patřil k nejlépe prosperujícím mlýnům v okolí.

Pekárkův mlýn v roce 1893 měl v provozu 5 vodních kol

Po Ferdinandovi Pekárkovi převzal mlýn jeho syn Josef Pekárek. Protokol z komisionálního jednání pro stanovení vodního cejchu z r. 1893 uvádí, že v provozu je zde celkem 5 vodních kol. Při mlýně jsou 3 kola (2 na pohon českého a francouzského složení mlýna a třetí pohání 4 stoapy na tlučení krup). Při pile jsou 2 vodní kola (pro pohon pily a cirkulárky). Znamenalo to největší využití vodní síly a zároveň první použití francouzských kamenů ke mletí obilí na Jedlovském potoce. Vodního kola při pile využili majitelé mlýna i k pohánění mlátičky a řezačky už od r. 1900. Od konce století byla při pile v provozu i šindelka.

Po 1. světové válce byl mlýn přestavěn na válcový s jednou jednoduchou válcovou stolicí. Měl stále široký okruh zákazníků, zvláště když některé sousední mlýny se modernizovaly a postupně s mletím přestávaly. Ještě v roce 1927 byla v provozu 2 vodní kola — pro mlýn a pilu. Jako rarita zde později fungoval spalovací motor na naftalin, byl využíván pro pohon mlýnského zařízení. Později byl nahrazen turbinou.

Za okupace byl Pekárkův mlýn jediným z mlýnů na Jedlovském potoce, který mlel oficiálně pro veřejnost. Německé úřady vydaly rozhodnutí o tzv. vázaném mletí. Co to znamenalo, uvádí např. rozhodnutí okresního hejtmana v Jih-

lavě pro obec Mirošov z 20. 11. 1941. Mirošovu byl přikázán právě mlýn Josefa Pekárka. „Osoby oprávněné dáti si zpracovati zboží ve mzdě, smějí dopravovat zboží do mlýna nebo odvážeti mlýnské výrobky ze mlýna pouze společnými po-vozy, jež určí obecní úřad, a pod dozorem osoby ustanovené též obecním úřadem. Dovoz zboží i odvoz výrobků se smí dítí pouze ve stanovený den — středu každého týdne. Musí být proveden mimo dobu úředně nařízeného zatemnění. V jiném než uvedeném mlýně nesmí býti obilí zpracováno. V tomto mlýně musí tudíž semlátí celá vaše vesnice . . .“

Kronika obce Hubenova se k vázanému mletí blíže rozepisuje. Vázané mletí bylo zavedeno hned v r. 1939, kdy připadalo 22 kg na osobu na 4 týdny. Postupně bylo toto množství sníženo na 18 kg a nakonec na 13 kg v roce 1943. Chystaným nařízením společných jízd nastal poplach, ale lidé na vsích se to včas dozvěděli a každý si udělal zásoby. Mlelo se ovšem načerno. Bylo štěstí, že byl dostatek vody, mlynáři mleli celých 24 hodin denně. Měli příkaz vymílat na 92 %, takže mouka byla černější než otruby a chleba z ní nebyl k jídlu. Mlynáři zpočátku mleli podle příkazu, ale později našli východisko. Ten mlynář, který měl vedle obchodního mletí i dost selského, venkov trochu ošidil a pro pekaře ve městě udělal mouku lepší. To si ovšem velké mlýny, kde byla německá kontrola, dovolit nemohly.

Pekárkův mlýn mlel ještě po válce, počátkem 50. let při uzavírání drobných živností byl i zde provoz ukončen.

Mlýn č. 2 v Cejli, zvaný „Ohnsorg“

Do katastru obce Cejle patří ještě další mlýn, už 200 let nazývaný podle majitelů — Ohnsorg. Protože si udržel vztah k mlýnům na Jedlovském potoce, zahrnujeme ho do našeho přehledu.

Leží na jih od mlýna Pekárkova, na levém břehu (tj. na české straně) řeky Jihlavy, pod vysokým skalnatým ostrohem, na němž v minulosti stávala tvrz a dvorec. Osada s tvrzí, to byly 3 dvorce, které od r. 1360 náležely ke klášteru želivskému. Naproti přes řeku Jihlavu, už na moravské straně, stála ves Kostelec, která se připomíná v 2. pol. 13. stol. Tvrz zanikla asi v 15. stol a grunty k ní náležející se dostaly k panství pelhřimovskému. Z tohoto přehledu je pravděpodobné, že zdejší mlýn patří k velmi starým mlýnům, snad už ze 14. stol.

K r. 1555 se např. připomíná spor mezi obcí jihlavskou a zdejším mlynářem Janem Dvořákem, poddaným pelhřimovského panství. Ve sporu šlo o vodní právo na řece Jihlavě a také o to, že si zdejší mlynář při své dvoře osoboval právo šenku. R. 1570 byl prodán zdejší dvůr, na němž seděl Jan Dvořák se synem Bartošem, obci jihlavské (Dobiáš, Dějiny Pelhřimova). Tehdy dostalo toto místo název Vestenhof, což znamená „tvrzský dvůr“ (Veste, Feste = tvrz).

R. 1777 byl Vestenhof z městského poddanství Jihlavy propuštěn za dědičný nájem 3 nových usedlíků (Teltscher, Prakesh a Mathes Ohnsorg). Tito 3 usedlíci dostali popisná čísla 19 — 1—2 a byli přiděleni do Dvorců, od poloviny 19. stol. pak připadla osada Vestenhof k Cejli, kam patří dodnes.

Podle kupní smlouvy z r. 1761 koupil zdejší mlýn od Franze Raaba Mathes Ohnsorg. R. 1782 převzal mlýn syn Josef Ohnsorg, jehož udává i josefínský katastr. Pak následují mlynáři Karel Ohnsorg, od r. 1882 Jan Ohnsorg a od r. 1919

jeho syn Jan Ohnsorg. V té době se zde říkalo „U malého mlynáře“ na rozdíl od „velkého mlýna“ v Kostelci.

Voda na mlýn šla náhonem z rybníka, kam se dostávala náhonem z řeky Jihlavy. Mlýn měl celoroční dostatek vody. Byla zde 3 vodní kola, z toho 1 na vrchní vodu pohánělo mlýn a 2 kola na spodní vodu poháněla šindelku a stoupy na ječmen. Mlýn byl původně českého složení, po zavádění válcových solic i zde majitel nahradil český kámen dvěma jednoduchými válcovými stolicemi značky Union. Ještě po 1. světové válce vše pohánělo vodní kolo.

Také šindelka pracovala ve velkém rozsahu, vyrábělo se zde až 1200 kusů šindele denně. Zákazníci byli z obcí Cejle, Dvorce, ale také z Kostelce, Salavic, Popic, Vysoké aj.

R. 1934 došlo ke generální přestavbě. Celé staré stavení, obytné i provozy, bylo zlikvidováno a vše bylo kompletně postaveno nově. Výstavba mlýnského zařízení byla zadána firmě bratří Světničkové ze Strměch. Tato firma dodávala výbavu mlýnského i strojového zařízení pro celé okolí, i pro mlýny na Jedlovském potoce. Nový válcový mlýn zde poháněla turbína o výkonu 27 HP. Mlelo se zde po celou okupaci, i sem (stejně jako k Pekárkovi) byly přiděleny obce k vázanému mletí. Po válce zde byla ustavena národní správa a po r. 1948 provoz ukončen.

Zdejší mlynáři měli i právo určit mlynářský dorost, což se nepodařilo doložit o žádném mlýně na Jedlovském potoce. Po krátkém vyučení museli učedníci ještě zvládnout teoretickou výuku, pak před zkušební komisí složit zkoušky a ještě nabýt praxi na dalších mlýnech.

Další vodní díla na Jedlovském potoce

Škrobárna a stoupy Hubenov č. 8. V katastru obce Hubenov na levém břehu Jedlovského potoka využíval vodní dílo k provozu škrobárny a stoup na ječmen Josef Straka. R. 1872 obdržel vodoprávní povolení. R. 1902 koupil usedlost Josef Kazda, ten už škrobárnu v provozu neměl, jen stoupy, ale i ty časem zanikly a vodní kolo pak sloužilo k pohonu hospodářských strojů.

Brusírny skla byly založeny v souvislosti s mirošovskou skelnou hutí. Ta patřila k mirošovskému panství a je bezpečně doložena od r. 1829 (stabilní katastr — indikační skici, matriky) do r. 1874.

Brusírna skla č. 25 Mirošov, zvaná Matysova brusírna, je rovněž doložena od počátku hutí. Prvním majitelem byl Josef Richlý, pak Václav Krejčí a od r. 1878 Ferd. Matys, jejichž rod zde vedl provoz až do r. 1952, kdy se zde přestalo pracovat. K pohonu sloužilo 1 vodní kolo, po 1. světové válce byla brusírna ještě rozšířena o pilu (církulárku) poháněnou naftovým motorem o výkonu 10 HP a těsně před 2. světovou válkou o katr. Provoz na pile byl ukončen r. 1951.

Brusírna skla č. 25 Jedlov, zvaná Krupičkova nebo Müllerova brusírna, byla založena r. 1859, pracovala pro mirošovskou huť a později pro různé firmy. Po rodě Krupičků převzal brusírnu r. 1902 rod Müllerů. Pohon 1 vodního kola byl r. 1929 rovněž doplněn naftovým motorem o výkonu 10 HP, který obstarával pohon brusů za nízkého stavu vody. V brusírně se pracovalo až do r. 1951.

Ve 30. letech tohoto století byly obě brusírny jedinými na okrese Pelhřimov, které ještě pracovaly. Zaměstnávaly dohromady přes 20 zaměstnanců.

★ ★ ★

Jedlovský potok je zcela nepatrným potokem, ale kolika lidem v minulosti přinášel obživu a jak výrazně zasáhl do hospodaření našeho kraje. Tento tok, v nejstarších pramenech nazývaný říčkou Otvírnou, celá staletí nesl své vody stejným korytem, stejnými břehy. Až v posledních desetiletích donutil člověk část jeho toku ke změně. V souvislosti s výstavbou vodárenské nádrže Hubenov (dokončena 1972), která slouží jako zásobárna pitné vody pro Jihlavu, byl ve Starém Hubenově vybudován vzdouvací objekt s bočním přepadem a rozdělovacím objektem, zajišťujícím převádění vod z Jedlovského potoka do vodárenské nádrže Hubenov, ležící na Maršovském potoce. Dvě třetiny vod je tedy převedeno do vodárenské nádrže a jen jedna třetina teče dál svým tokem. V době sucha je pak tato část potoka velmi chudá na vodu. Jedlovský potok je tedy užitečný i dnes, kdy jeho vody doplňují zásoby pitné vody pro Jihlavu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- L. Nový a kol., *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*, Praha 1974.
J. Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury I.*, Praha 1985.
J. Karas, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919.
J. Černý, *Vodní knihy a vodní právo*, Praha 1943.
J. Dobiáš, *Dějiny Pelhřimova*, Pelhřimov 1927.
A. Altrichter, *Dörferbuch der Iglauer Sprachinsel*, Iglau 1924.

P R A M E N Y

Všechny katastry uvedených obcí — SÚA Praha
Matriky všech uvedených obcí — SOA Brno, Třeboň, Zámorsk; MNV Dušejov, Nový Rychnov
Fond panství Nový Rychnov — SÚA Praha
Fondy uvedených obcí v OA Jihlava
Fond panství Větrný Jeníkov — SOA Zámorsk
Pozemkové knihy uvedených obcí při OA Červená Řečice
Obecní kroniky uvedených obcí
Soukromé listiny mlynářských rodů
Vzpomínky pamětníků